

SZEMLE

Mercurius Veridicus 1705—1710. Bevezető és jegyz. BENDA Kálmán. Ford. KENÉZ Győző. Bp. 1979. Magyar Helikon, 141.

A „Bibliotheca Historica” újabb kötete egy eddig csupán szűkebb szakmai körben látott vagy olvasott, ritkaság számba menő sajtótörténeti érdekességű anyagot tett közzé, egyben sokak számára elérhetővé. Az első magyarországi hírlap fennmaradt hat nyomtatott és egy kézíratos számának hasonmás kiadása olyan kortörténeti dokumentum, amely a hazai politikai irodalom és a művelődéstörténet szempontjából egyaránt értékelendő.

A kuruc fejedelem gr. Esterházy Antal tábornagy 1705 tavaszán tett levélbeli javaslatára határozta el a *Magyar Mercurius* megindítását. Rákóczi ismerte a korabeli francia, angol, holland lapokat, olvasta a németeket is, köztük a bécsi *Wienerisches Diarium* által terjesztett kurucellenes propagandát. A külföldi újságok mintául szolgálhattak Esterházy elképzeléseinek megvalósításához, de Rákóczi határozott külpolitikai célzatúvá alakította. Ezért szerkesztésével is legbensőbb kancelláriai emberét, diplomáciai ügyekben jártas munkatársát, a kiáltványok írásában kitűnt jó tollú Ráday Pált bízta meg.

A publicista Ráday közreműködésével megindult *Mercurius Hungaricus* második számától kezdve *Mercurius Veridicus ex Hungaria* a kuruc kancellária „félhivatalos” lapja lett. S mivel külpolitikai célok szolgálatában jött létre, a fejedelem diplomatai révén jutott el rendeltetési helyére, a külföldi követek kezébe és az európai udvarokba. Ritka előfordulására jellemző a kutatás jelenlegi helyzetét mutató közlés, hogy eddig ismert hat kinyomtatott száma közül három csak külföldi lelőhelyen maradt fenn: az első kettő (1705. június és augusztus, Lőcse, Brewer nyomda) a merseburgi volt titkos porosz udvari levéltárban, időrendben a negyedik (1708. aug.

Lőcse) a párizsi külügyi levéltár archívumában. A kézírásos (1706. aug.) példánynak (OSZK) nincs nyomtatott változata. Az 1710 első három hónapjában megjelent három szám már Bercsényi kancelláriáján, valószínűleg Ebeczky Sámuel szekretárius szerkesztésében készült, a bártfai nyomdában; egyetlen nyomtatott példányuk (EOK) ismeretes.

Az *Igazmondó Mercurius* az önálló sajtópolitika gyakorlati megvalósulásaként jött létre, hogy a tendenciózus propagandával szemben megpróbálja az európai közvélemény kedvező befolyásolását. Rákóczi és Ráday eredeti elképzelése szerint az újság hetenkénti megjelenése nem valósult meg, s így valójában nem vált folyamatosan megjelenő időszaki újsággá. Igaz, rendszeretlen feltűnésével is a hazai publicisztika új lehetőségét, s újszerű modern műfaját jelzi.

A kérdés hivatott szakértője, Benda Kálmán, előszavában szakszerűen foglalja össze a *Mercurius* keletkezésével, írásával és „compilálásával”, szerkesztési nehézségeivel kapcsolatos problémákat. Újságjellege nem egyöntetű, a személyre szabott hadijelentések nehezkesebb stílusát könyvedebb hangnem s az újságra inkább jellemző eseményszerűség váltja föl, míg az utolsó számok tartalmi szemszögből s nyelvilég is, továbbá nyomdai kivitelezésben is gyengébben sikerültek. Pédányszámára nincs megbízható adatunk; Benda becslése szerint kb. száz példányban készülhetett. A *Mercurius* hatásával összefüggő francia, svéd, berlini, isztambuli visszhangok tanúsítják, nagy szükség lett volna rendszeresebb megjelenésre. A kötetben közölt hasonmás újságpéldányok latin szövegét Kenéz Győző hű s megbízható magyar fordítása követi, a hozzá tartozó tömör jegyzetanyag kíséretében. A színvonalas kiadvány méltóképpen idézi föl a hazai sajtó kezdeteit.

HOPP LAJOS

Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest, 1979. Kriterion. 396 l.

Az értelmiség szerepének tisztázása a történelmi fejlődés folyamán ma a társadalomtudományok több ágának is tárgyát képezi. A kutatás szempontjai döntik el, hogy végül is az eredményeket a szociológia, a történettudomány, a pedagógiatörténet vagy az irodalomtörténet vallja e magáénak. Így tulajdonképpen interdiszciplináris kutatási területté vált az értelmiség történetével, helyzetével, szerepével való foglalkozás.

A szociológia meghatározása szerint az értelmiség konkrét társadalmi struktúra terméke, nincs állandó funkciója és tevékenységformája, hanem mindig az adott társadalom sajátosságait tükrözi, az uralkodó rétegek igényeit elégíti ki. Ha tehát a középkori értelmiség bármilyen szempontú vizsgálatával akarunk foglalkozni, elsődlegesen a középkori társadalmat kell figyelembe vennünk, amelyben ez a réteg létrejött, fejlődött. Hajnal István szerint a középkori írásképzettség is beleilleszkedik a hűbéri rendszerbe, hűbéries kölcsönviszony, a társadalomszerkezet alkatrésze. Mályusz Elemér az írni tudást és az értelmiség fogalmát a középkorban elválaszthatatlannak tartja.

A feudalizmus az ezredforduló táján már — Szücs Jenő szavaival — kikísérletezett új képlet, mind gazdasági-politikai szerkezetben, mind ideológiában. Ez utóbbi egyik összetevőjét Karoling kultúra néven szoktuk emlegetni. Nagy Károly kulturális reformjaiban az oktatást az egyház feladatává tette. Tehát az írni tudók rétege az egyház keretén belül képződött, a székesegyházi és szerzetesi iskolákban nevelődött és itt adódott tovább az írni tudás mestersége. Viszont ettől a tényről még nem lett az írni tudó egyházi ember — a klerikus — értelmiségivé. Hajnal István véleménya szerint a klerikusréteg funkciója révén, tehát a társadalomban betöltött szerepe kapcsán távolodott egyre az egyházi rendtől.

Ehhez a távolodáshoz a lehetőséget a X—XI. sz.-i változások adták. A népvándorlás kora lezárult. A Kelet-Európában letelepedett és keresztényvé vált népek, köztük a magyarság is, beilleszkedett a latin kultúrájú népek közösségébe. Nyugat-Európában a fordulat lényegét Szücs Jenő így fogalmazta meg: „befejeződött a laikus társadalom krisztianizálása és ugyanezzel a fordulattal elkezdődött a keresztény kultúra laicizálása.” Ennek a folyamatnak egyik legjelentősebb vívmánya a városok létrejötte, amelyekkel — Le Goff szerint —

megjelenik az értelmiség, az az ember, akinek mestersége az írás vagy a tanítás, még inkább mindkettő egyszerre, aki hivatásból végzi a professzor és a tudós munkáját. Ennek a hivatásnak a szintere kezdetben a székesegyházi, a városi iskola, majd a XIII. sz.-tól az egyetemek.

Az oktatás máig legnagyobb hatású intézménye, az egyetem a középkor „fel-fedezése.” Létrejött, virágkora egybeesett a skolasztika módszerének kialakulásával, a városok virágzásával és a központi királyi hatalom megerősödésével. Az egyetem intézményesülésével megtörtént az értelmiségi réteg beilleszkedése a középkori feudális társadalom hierarchiájába. Ezt a fénnyt a tudomány, a tanítás és az egyház középkori egysége határozta meg, a pápaság és a világi uralkodók pedig támogatták. Ennek ellenére az egyetemnek már létrejöttkor számolnia kellett a világi társadalom szükségleteivel is, ahogy elődei közül főképp a székesegyházi iskolák eddig is számoltak. Az artes alapján olyan képzettséget biztosítottak tanulóiknak, ami lehetővé tette, hogy a társadalomnak az írással kapcsolatos szükségleteit kielégítsék. Tulajdonképpen ezek a társadalmi igények „laicizálták” a klerikust literátussá. A literátust literatúrája tette képessé arra, hogy ezeket a társadalmi szükségleteket kielégítse. Ennek tartalmát, előzményeit, megjelenési formáit, oktatási kapcsolatait Mezey László foglalta egységbe. „... Ennek az arteson művelt stúdiumnak Magyarországon sajátos és szerényebb jelentése volt. A stúdium magyarországi sorsa nem alakult nagyon kedvezően... A magyarországi deákság... nem Párizs és Bologna neveltjei, bár — igen távolról — hatását mindkettőnek érezték.” (Deákság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázolata. Bp. 1979. 174—175. p.)

Magyarországon a középkorban nem volt életképes, működő egyetem. Így írástudóinknak a felsőfokú képzettség megszerzésére csak külföldi egyetemen volt lehetőségük. Innen hazatérve egyházi és világi vezetőréteggént közvetítették Párizs és Bologna hatását a magyar társadalomnak. Ezt a hatást dolgozta ki konkrétan, egy szűkebb földrajzi területen — rögtön leírjuk — mintaszerűen Tonk Sándor. Saját maga fogalmazta meg legjobban munkája fontosságát. „Nem elég ugyanis lépten-nyomon utalni a külföldi egyetemek látogatásának fontosságára anélkül, hogy számot adnánk az ezen úton beáramlott művelődési javakról, valamint az egyetemjártak intellektuális erőfeszítéséről.” (106. p.) Ugyanitt munkája egyik összetevőjét is megnevezi. „Az egyetemeken folyó oktatómunka, a tananyag, a tanítási módszer

rek . . . bemutatása szükséges ahhoz, hogy a külföldi egyetemeken szerzett ismeretanyag tartalmáról, minőségéről fogalmat alkothassunk.”

Tonk Sándor következetesen valósította meg célkitűzését. Könyvét három nagy fejezetre osztja és ezeket újból háromra tagolja, s ezzel nagyon áttekinthetővé teszi munkáját, világosan kirajzolódnak a fejlődési vonalak. Az első nagy fejezetben a középkori egyetemek létrejöttét, típusait ismertette. Itt olvashatunk a középkori értelmiségi réteg társadalmi beilleszkedéséről. Azzal, hogy az egyetemek elfogadták a pápai fennhatóságot, a helyi egyházi és világi hatalmaktól függetlenné váltak ugyan, ami kedvező volt a tanítás szabadsága szempontjából, de lényegében az egyház hivatalnokaivá váltak. Erre elsősorban a megélhetés gondja kényszerítette őket. Az egyházi javadalnak voltak a középkori értelmiség számára a jövedelem forrásai elsősorban. Ahhoz, hogy ettől szabadulhassanak, a feudális társadalmi struktúrában bekövetkező alapvető változásokra volt szükség.

A számunkra sokat jelentő közép- és kelet-európai egyetemek az ún. második, a XIV. sz.-i, egyetemalapítási hullámhoz tartoznak, amikor uralkodók, egyháznagyok és városok alapítanak egyetemet országuk, városuk fényét, hírnevét növelve, szakember utánpótlásuk biztosítására. Közép-Európában a prágai egyetem töltötte be azt a szerepet felsőoktatásunk történetében, amelyet az előző században Párizs és Bologna. Szervezete mintául szolgált a többi közép-európai egyetemnek is. Gyors virágzás után a huszitizmussal együtt hanyatlott, és a magyarországi tanulmánygyókök szempontjából sokkal jelentősebbé vált a krakkói és a bécsi egyetem. Tonk Sándor részletesen foglalkozott az említett egyetemek státútumaival, tanáraival, az ott folyó diákélettel, hiszen középkori egyetemre jártaink is ezeken az egyetemeken tanultak.

A második főfejezetben konkrétan vizsgálta az erdélyi diákok jelenlétét a középkori egyetemeken, mégpedig statisztikák tükrében, aminek segítségével érzékletes képet kapunk a látogatottságról. Az erdélyi diákok külföldi egyetemrejárásának a XIV. sz. közepén zárul le az első korszaka, és ezt bizonyos ötletzerűség jellemezte. Kezdetben Párizs, Bologna, Pádvia között oszlottak meg a tanulók. Változást az új, közép-európai egyetemek jelentettek. Prága, Krakkó, Bécs közelsége könnyebben elérhetővé tette az egyetemi tanulmányokat, így a beiratkozottak száma 1410-ig folyamatosan emelkedett. Döntő jelentőségű volt az erdélyi intellektualizmus fejlődése

szempontjából a prágai egyetem. Ebben a korban az erdélyi tanultság lépést tartott Közép-Európával és valamelyest szinkronban volt Nyugat-Európával is az egyetemlátogatást tekintve. Az erre következő visszaesés részint az első tőlük támadások, részint a pestisjárvány következménye. Bizonyos fellendülés Mátyás halála után ugyan történt, de az 1520-as esztendővel lezárult a középkori fejlődési szakasz. A XVI. sz. elején kibontakozó árforradalom, a városi fejlődés megtorpanása, a reformáció térhódítása, a középkori keresztény világkép válsága megváltoztatta az erdélyi egyetemjárási gyakorlatot.

Ebben a főfejezetben foglalkozott a szerző a diákok származásával, társadalmi, területi megoszlásával. Érdekes kísérlettel következtetett vissza a diáklétszám alapján a település jellegére, demográfiai viszonyaira, gazdasági potenciáljára. Ezek segítségével megállapíthatta, hogy az egyetemre járásban megnövekedett a mezővárosok szerepe, volt időszak, amikor (1491–1500) meghaladta a városokat. A vizsgálatok azt is igazolták, hogy a XV. sz. második felében a városi élet irányítói tanultak, sőt egyetemet végzetek voltak, a városi társadalom középrétege is részt vett az egyetemjárásban, és éppen a távlati fejlődést tekintve nagyon sajnálatos, hogy az 1520-as éveket követően súlyát veszítette az erdélyi városok polgársága. Megvizsgálta a szerző a nemesség és a parasztság egyetemjárását is. A XV. sz. első felében inkább a becsvágy fűtötte a kis-, és középnemesség tagjait, a század második felében már az elszegényedéstől való félelem is közrejátszott a tanulásban. A parasztság soraiból a királyi tulajdonban levő falvakból, a püspöki és más egyházi intézményekhez tartozó településekről nagyobb számban tanultak, mint a földesúri birtokon élők közül. Az összesítő táblázatokból kitűnik, hogy az egyetemre jártak származásuk és társadalmi helyzetük szerint is a társadalom középrétegéhez tartoztak.

Ezután nyomon követhetjük a középkori diák útját egyetemi tanulmányai során, kezdve az utazástól, a beiratkozáson, a beilleszkedésen, a tanulmányok tartalmán és a tanítási módszereken keresztül a tanulás költségéig. A 2496 erdélyi diák közül bizonyíthatóan csak 521 fejezte be tanulmányait. Tehát a beiratkozottak egyötöde. E téren elmaradtak a nyugati-, és közép-európai gyakorlattól, de ehhez a képhez a forrásanyag töredékes volta is hozzájárul.

„Az egyetemjárat erdélyi értelmiségiek művelődés-, és társadalomtörténeti szerepe akkor kezdődött és nyert jelentőséget, amikor tanulmányaik végeztével hazatértek . . . Beépülésük a hazai társadalom

életébe elsősorban azon múltott, hogy az egyetemen tanultak, az ott elsajátított életelvek és tudásanyag összhangban voltak-e az itthoni társadalom eszméivel, igényeivel avagy sem.” — írta a szerző Az egyetemjártak és a középkori erdélyi társadalom c. fejezet bevezetőjében. Ezért vizsgálta a társadalom egyes összetevőinek és az egyetemjártak kapcsolatát, először az egyházi társadalomban, majd a többi társadalmi rétegben. Az előbbi fejezet teljes összhangban van Mályusz Elemének az Egyházi társadalom a középkori Magyarországon c. könyvének idevonatkozó megállapításai-val. Az egyetemjárás azonban éreztetette hatását a világi értelmiség kialakulásában is, amelynek legtevékenyebb rétegét a jogi írásbeliség hordozói alkották, akik számára az igazi karriert a központi hivatalokban való szolgálat jelentette. Egy részük közép-nemesi és polgári származású domidoctus volt, de a királyi kancelláriába az előbb említettek csak egyetemi végzettséggel kerülhettek be, s érdekes módon a XV. sz. közepétől Erdélyből polgári származású, többnyire német anyanyelvű értelmiségiek jutottak fel. A világi értelmiség kialakulásában fontos helyet foglaltak el a városi társadalmat szolgáló írástudók, az erdélyi városi kancelláriák jegyzői és a különleges felkészültségű harmincadhivatalnokok, bányakamarák, kincstári hivatalok tisztviselői. Tanulmányát Tonk Sándor a könyvgyűjtő erdélyi diákokkal zárta le, és itt is pontosan számba vette a könyvvel kapcsolatos összes lehetőséget, a vásárlástól a másolásig, az áldozattal járó gyűjtésen keresztül a gyarapítás nem éppen dicséretes formájáig, a lopásig.

Utószava szerint az érdeklődőt és a szakembert arról kívánta meggyőzni, hogy az egyetemjárás középkori művelődéstörténetünk fontos fejezete. Az érdeklődő a középkori egyetemi élet pontos, de nem élettelen rekonstrukcióját kapja, a szakember a téma feldolgozásának módszertani tökéletességét. A mellékletekben közölt diáknévsorral, településjegyzékkel és a diáknévsorhoz kapcsolódó mutatóval fontos segédeszközök juttatta a téma iránt bármilyen szempontból érdeklődőket. Teljes mértékben egyetérthetünk a szerzővel eredményei alapján: „Az egyetemjárás gyakorlata, a korabeli külföldi egyetemek végzettjeinek jelenléte az erdélyi társadalom életében biztosította az európai tudomány és műveltség eredményeinek elterjedését és befogadását minálunk.”

KÖRMENDY KINGA

Haiman György: A Kner család és a magyar könyvművészet. Bp. 1979. Corvina Kiadó, 66 p. 16 + 56 t.

A Corvina Kiadó kiadványával alighanem az „év könyvét” tartja kezében az olvasó. A nagy formátumú (32 × 23,5 cm), „Kner-emberkés” vászonkötésű, művészi borítású könyv már külső megjelenésével belopja magát a könyvszerető ember szívébe. A könyv azonban a kneri értelemben szép könyv! A szerző — családtag és munkatárs — szerencsésen tudta egyesíteni művében a családi hagyomány iránti tisztelet és szeretet hangját a könyvművészet egy jelentős állomásának objektív bemutatásával: elegánsan mértéktartó stílusban ismerteti a Kner nyomda- és kiadóvállalat művészi pályáját. Azt emeli ki a Kner család történetéből, ami őket kiemelte kortársaik közül: művészek voltak.

Kner Izidor, amikor az ősök hagyományain túllépve, 1882-ben nyomdát alapított, látta, hogy a kor nyomdatermékei „komisz papíron kulimász festékekkel” készülnek, s hogy néhány fővárosi és egy-két igényesebb vidéki nyomdán kívül „csupán számbelileg gyarapodtak a nyomdai cégek s ezzel... elejét is vették a színvonalban való pkiemelkedésnek.” (7.) Adva volt tehát az egyetlen lehetséges út: a színvonalban való kiemelkedés. Ezen az úton indul el Kner Izidor, ezt az utat járja Kner Imre. Haiman György ennek a nem könnyű, sokszor göröngyös, buktatókkal és újrakezdésekkel teli, de egyre magasabbra vívó útnak a történetét mutatja be a kiadványok tükrében.

A könyv, szerkezetét tekintve, három nagy egységből áll, melyek a nyomda művészeti állomásaihoz, a jellemző kiadványtípushoz kapcsolódnak. Az első — és rendkívül izgalmas — fejezet *A béli meghívók* címet viseli. A kezdő nyomdásznak tőkéje hiányát vállalkozói ötlettel kellett pótolnia. Így került sor az első évtized könyveinek igényes megjelenési formája és az anyagi forrást jelentő közigazgatási nyomtatványok kiadása mellett a művészi kísérletezésnek is teret engedő báli meghívók megjelenítésére. A fejezetben nemcsak Kner Izidor bámulatos üzleti érzékével ismerkedhetünk meg (együttel bepillantást nyerve a századforduló kisemberének, a manufaktúra-szerű üzemnek a létfenntartásáért folytatott harcába), hanem Kneréknek a művésziért vívott küzdelmével is. Kner ugyanis nem kevesebbet akar, mint megteremtteni az alkalmazott grafikát. „Oly korban, — írja Haiman György — amikor a művész már messze távolodott az ipartól, az iparos pedig régen elszakadt a művészi hagyományoktól, s gyakran a tech-

nikát is csak kontár szinten gyakorolta.” (8.) Mind az állapotokra, mind Kner Izidor modernségére jellemző, hogy e témáról még 1921-ben is így ír Kozma Lajos: „A XIX. század industrializmusa a kézműipar fejlődését kettéroppantotta; rajtunk a sor, akik nemcsak az útjat, hanem a feladat megoldását is akarjuk, hogy visszahelyezzük a művészt oda, ahová való, a műhelybe.” (8.) A báli meghívók igényes előállítása érdekében Kner a maga reklámújságjában, a *Röpke Lapok*ban, valamint Lyka Károly segítségével a *Művészet*ben rendszeresen pályázatot hirdet báli meghívók rajzolására. Bár Kner igényei sem elégték ki az eredmények, kénytelen vásárolni e tervekől. Maga ismeri el: „A nagyközönség ízléséhez alkalmazkodtunk.” A szerző bőven foglalkozik a pályázókkal és a pályázatokkal, hiszen a kor szellemi arculatát ismerjük meg ebből is. Kner Izidor több kísérletet is tesz az alkalmazott grafika fejlesztésére. 1910-ben nyomdai embléma, 1914-ben a Kner nyomtatványok papírjainak vízjegyre hirdet pályázatokot. E pályázatok és eredményeik nyilvánosak, kiállításon vagy a *Művészet* hasábjain mutatják be a pályamunkákat, értékeli azokat. Mindez arra vall, hogy Kner Izidor törekvése túlmutat egyéni céljain. Tanúi lehetünk itt a művészeti élet egy ágában a századelőn jelentkező progressziónak. Bizonyítja ezt a 17 éves Kner Imre fellépése is, aki 1907-től a *Röpke Lapok* címlapján műszaki vezetőként jelentkezik, s programot ad: „Megpróbálunk művészgárdát nevelni annak, hogy mindennapi szükségleti nyomtatványainkat művészi mezbe öltöztessük, mert ezek sok-sok millió példányban forognak közkezen, s így szinte kínálkoznak arra, hogy az ízlésnek, a művészetnek terjesztőivé, előfutárjaivá legyenek.” (11.)

Az első világháború utáni megváltozott viszonyok nem kedveznek a báli meghívóknak. Kner Imre aktív részvétele a műhely munkájában hozzájárul ahhoz, hogy a könyv kerüljön a Kner nyomda — és kiadó tevékenységének középpontjába. Mégis: a báli meghívók háború utáni tervei és tervezői már az új művészeti gárda, az alkalmazott grafikusok sorából került ki, ami Kner Izidor szándékának megvalósulását példázza.

Az 1930-as évekre elnémult a *Röpke Lapok*, megszűnt a meghívó kiadás, hogy teljes teret adjon a könyvnek. *Knerék és a könyvek*: a második nagy fejezete Haiman György könyvének. A szerző e fejezetben mutatja be, hogyan váltak Knerék a könyv művészeivé.

A nyomda 1900-tól jelentet meg irodalmi műveket. Rendkívül fontos, mindvégig

jellemző Knerék munkásságára a funkcionális szemlélet. Haiman György szerint: „Keresik a tárgy funkciójának, a termék anyagának, az előállítás technikájának összefüggéseit mint a formát — a tipográfiai tervet — meghatározó tényezőket. Miután a tipográfia anyaga a — nyomtatásban megjelenítendő — nyelv, következésképpen a nyomtatvány egyik kritériuma a logikus, érthető, áttekinthető szövegtolmácsolás: s Kner Izidor hírlapi polémiáiban már a század elején harcol a tipográfiai interpretáció ésszerűtlenségei ellen.” (17.) Knerék reformja a szecesszióból indul, s egyre tisztul, egyre művészeibb formát ölt. A szerző ismerteti és elemzi azokat a művészeti elveket és technikai eljárásokat, amelyek Knerék munkássága során megjelennek. Minden jelenséget egy-egy Kner nyomtatvány illusztrál. Éppúgy, mint az előző fejezetben, itt is a szedéstükör mellé, a lap széles margójára, olykor a szedéstükör aljába is, fekete-fehér reprodukciók kerülnek. Nem illusztratív, hanem funkcionális céllal. Ugyanígy a mű jobb megértését szolgálják a szöveg közé iktatott, teljes oldalt betöltő színes mellékletek.

Haiman György kitér a Kner nyomda életének korszakolási problémájára. Ő a művek elemzésével 1918-ban jelöli meg a korszakhatárt úgy, hogy az 1911–18-as időszakot evolúciónak tekinti, következő haladásnak egy megjelölt cél felé. Új betűtípus (Egyetemi antikva), a szedéstükör művészi megválasztása, a díszítés háttérbe szorulása jellemzi az első korszakot. A géppel nyomtatott könyv gondolata szülte a kiadói kötéstípusok kialakítását, a nyomdai úton előállított keretdíszeket. A rajzos illusztrációkat rendszeresen Kneréknek dolgozó művészek készítik. Az első világháború után válik állandó munkatársá Kozma Lajos, akinek díszítő művészete korszakalkotó a Kner kiadványok történetében.

Az 1918-as Balázs Béla-kötetek jelentik a művészileg újat: a funkcionális tipográfia megvalósulását. „Itt lehetünk tanúi a korszerű magyar könyv megszületésének. Korszerűnek, mert ezek a könyvek nemcsak könyvművészeti szándékokat és eredményeket, de tervezői-technológiai ökonómiát is tükröznek” — írja a szerző. (25.) Az 1919-re készült *Kner-Almanach* programja nemcsak megvalósult eredményeket vesz számba, de új célok felé is mutat. A „miért és kinek?” határozza meg terveiket. Céljuk: „a művéség felbomlásával szétzilált műhelykultúra visszaállításával, a feledésbe ment technológiai-esztétikai normáknak és készségeknek a felélesztésével s a modern iparba való átmentésével... új-

játeremteni az emberi környezet tárgyi világát” — írja Haiman György. (25.)

Kner Imre és Kozma Lajos szoros együttműködésében gyökeredző 1918 utáni reformnak két korszaka van: a barokk és a klasszicista időszak. Az első periódus az 1920–22-ben fénykorát élő Knerék után barokknak nevezett időszak. A szerző részletesen kitér a neobarokk jelenség ideológiai háttérének megvilágítására. Amit fontosnak tartunk kiemelni, azt Haiman így fogalmazta meg: „A szép magyar könyv újjáteremtését szolgáló Kner-féle barokk tipográfiai kísérlet az ellenforradalmi korszak kultúrpolitikájával és hivatalos művészeti gyakorlatával szemben álló ellenzéki állásponttól jött létre.” (30.) A barokkhoz való fordulást az is magyarázza, hogy a barokk könyv volt az első, mely tömegeknek szólt: agitációs eszköz volt, s ez meghatározta tipográfiai képét. Tagolt volt. Segíti a barokkhoz való fordulást a kornak a népi hagyományok iránti érdeklődése is: a barokkot is népi eredetűnek tartották. A barokk törekvéssel összeesett a funkcionális irányzat célkitűzése. E korszak a Kner—Kozma—Király együttműködés legtermékenyebb szakasza. A szerző részletesen elemzi Kozma tevékenységét, bemutatja iniciáléit, körzeteit, a Kner-jelvények sok szép változatát. Részletesen szól nyomdai újításukról, az összerakható, variálható nyomdai díszekről, körzetekről. Kiadványaikat nagyobbbrészt a régi magyar irodalom termékeiből választják, — de modern technikával állítják elő. A korszak reprezentáns képviselője a *Kner Klasszikusok*, valamint a *Monumenta Litterarum* két sorozata.

A nehéz gazdasági évek megviselik a kiadót is: 1923-ban egyetlen könyvet sem adtak ki, s a következő évek termése is gyér. 1924—26 között Kner és Kozma is dolgoznak más kiadóknak. Ebben az időszakban jelenik meg két fiatalabb Kner testvér neve a műhelyben: a fametsző Kner Alberté, — akinek munkái közül kiemelkedik a színes nyomással készült *Pancsatantra* és *A török hozza tréfái* — valamint Kner Erzsébeté, a könyvkötőé, akinek művészi kötése emelik a Kner kiadványok hírnevét. Knerék művészetére vall, hogy a barokk korban tudnak mást is adni: Hevesy Ivánnak a modern művészeti irányzatokról szóló könyvei modern tipográfiával jelennek meg.

A Kner—Kozma barokk csúcán egy új kísérlet nyomai is jelentkeznek, a reform második korszakának, a klasszicista stílusnak elemei. Mint Haiman György mondja: a hagyomány változik csak, melyhez Kner Imre kapcsolódik. A Kner könyveken legfeltűnőbb az írás hagyományait őrző

reneszánsz és barokk betűk után a mértani szerkesztésű klasszicista antikva alkalmazása, a térhatást keltő címlap után a síkhatást mutató címlap megjelenése. Fontos a margó, a sorköz, a papír fehérsége, s mindehhez a kötés klasszikus formája járul. Az első tiszta klasszicista mű, az 1928-ban készült *Magyar Bibliophil Társaság Évkönyve*. Ez a kiadvány sokáig a modern kiadás mintapéldánya. Knerék kiadói tevékenysége a nyomdaihoz képest háttérbe szorul ebben az időszakban. Jelentősek azonban a Goethe évfordulóra készült kiadványaik. A szerző felhívja a figyelmet Knerék és a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának kapcsolatára. Ennek az együttműködésnek eredménye Buday György fametszetes könyve, majd Ortutay Gyula *Nyíri és rétközi parasztsélek* című gyűjteménye Buday fametszetes illusztrációjával, s 1938-ban — éppen Haiman tervezésében — Radnóti Miklós *Meredek út* című kötete, mely kiadványt a Magyar Bibliophil Társaság az év legszébb öt könyve közé sorolta. A negyedik évtized „nem függetlenül a mind fenyegetőbb nemzeti és egyéni katasztrófa baljós kilátásaitól” (Haiman György 48.) két hasonló kiadást szül: Tótfalusi Kis Miklós *Mentségét*, és Kölcsey *Nemzeti hagyományok* című hazafias írását. A Kner nyomtatványok sorsa — szinte jelképesen — Goethe *Épigrammák és zenéik* kötetével zárul 1944-ben.

A szerző az első két nagy fejezetben bemutatja azt, hogyan teremtett Gyomán egy kis könyvműhely a század első felében magyar könyvművészetet. De nem lenne a mű teljes, ha nem adna számot arról is: miből. A *Nyomtatványkiadás és saját nyomtatványok* című fejezetben foglalja közre ezzel a szerző. Az alkalmi és közigazgatási nyomtatványok, a báli meghívók, a részvények nyomtatása azonban nemcsak anyagi fedezetet nyújt Knerék szép könyv teremtő kísérletéhez, hanem szakmai tapasztalatokra is alkalmas. Itt kísérletezhetik és próbálhatják ki a technikai és stílusbeli újításokat. Valamennyi nyomtatványfajta magán viseli a korszak stílusát, a borcímke éppen úgy, mint a reklámyomtatványok. De Knerék igényesei az aprónyomtatványokban is. A saját nyomtatványok jelentőségéről írja a szerző: „Kulturhistóriai élményt, érdekes bepillantást nyújtanak a Kner Nyomda világába...” (53.) A levélpapírok, újévi üdvözlő kártyák, naptárak — évente öt, hat féle — szintén a Kner korszakok stílusát tükrözik. Részletesen szól Haiman György e nyomtatványok tervezőiről, rajzolóiról is.

A könyvet *Kísérletek* című fejezet zárja.

Rámutat a szerző arra, milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak Knerék a kísérletezésnek. A műhelyben is. Ennek eredménye nemcsak az a néhány magánkiadvány amelyről itt szó esik, hanem — tulajdonképpen — az egész Kner-életmű.

Haiman György könyvében a Kner család munkásságát nem elszigetelt jelenségként ábrázolja, hanem feltárja kapcsolatukat a hazai és külföldi könyvművészet jelenével és múltjával. Rámutat arra is, hogy Knerék azért tudták olyan magasra emelni a könyvművészetet, mert a múltba eresztett gyökerekkel a jövőbe figyeltek, valamint a szakmai ismeretek tökéletes elsajátítására és megvalósítására törekedtek. A kötethez kapcsolódó színes képek 56 oldala (Szelényi Károly fotói) jól kiegészíti és szemlélteti az írottakat. (Meg kell jegyeznünk, hogy a szerzőnek gondja volt arra is, hogy közölje valamennyi könyv-reprodukció pontos méretét és lelőhelyét.) Ez a ritka szépségű és gazdagságú képanyag külön mutatja be a nyomtatványokat, külön a könyveket. Így alkalmassá válik arra, hogy átlapozva, önmagában is újra felidézze a Kner nyomda és kiadó tevékenységét, művészi fejlődésének útját. A könyv tipográfiai megoldásával Haiman György Kner-szemléltető könyvet teremtett.

MÉSZÁROS NÉ VARGA MÁRIA

Melius Péter: Herbárium. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel sajtó alá rendezte: Szabó Attila* Bukarest, Kriterion K., 1979.

Az első kiadás 400. évfordulójára jelent meg, egyéves kéссéssel, Szabó Attila gondozásában Melius Péter *Herbárium*ának teljes szövegkiadása; a tervezett hasonmás kiadás helyett az eredeti kiadás tipográfiáját, helyesírását gazdagon érzékeltető hasonmáslap betétekkel. A szövegkiadást 85 oldalas bevezető tanulmány, több mint 100 oldal terjedelmű magyarázó jegyzet, 50 oldalas összehasonlító növénynévjegyzék (Kabán Annamária munkája) és gazdag mutatórendszer (Sz. Tóth Magda munkája) teszi a mai olvasó számára használhatóvá.

A régi magyar szövegek meglehetősen kevés újra-kiadása indokoltja teszi a kérdést, vajon fontos-e, s miért Melius orvosbotanikai művének — immár másodszeri — újra-megjelentetése? A válasz egyértelmű igen. A *Herbárium* az egyik legregibb magyar nyelvű, természettudományi tárgyú könyv, tudománytörténeti, nyelv-

történeti szempontból kiemelkedő értékű dokumentum, forrás. (Jelentősége csakis ebben az összefüggésben értékelhető, tudományos ismeretrendszere a mai ember számára már használhatatlan.) Az eredeti, 1578-as kiadásból mindössze 14 példány maradt fenn. Az első, 1962-es szövegkiadás több szempontból is kifogásolható (*Communicationes Ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungariae*. Vol. 23. Budapest, 1962.). A további tudománytörténeti (orvos-, gyógyyszerészet-, botanikatörténeti) kutatóknak csak egy filológiailag pontosan feltárt szövegkiadás szolgálhat alapul — Szabó Attila ezt a feltárást hiánytalanul elvégezte.

E recenzióknak nem célja, hogy az eredeti mű, a *Herbárium* korabeli tudományos jelentőségét, értékeit elemezze, a továbbiakban csupán a jelen kiadásnak mint forrásfeltárásnak az értékeivel és esetleges hibáival foglalkozunk.

A bevezető tanulmányban Szabó Attila elhelyezi a *Herbárium*ot a kor magyar és külföldi irodalmában, végigkíséri Melius életútjának, fejlődésének állomásait, majd a mű tartalmi és nyelvi elemzését adja. Végül, a mű utóéletéről szólva, felhívja a figyelmet számos másolatra, összevetésekkel példázva, hogy mennyiben jelentette e későbbi munkáknál Melius a forrást. Az értékes, kiérlelt és rendkívüli tájékozottságot bizonyító tanulmány hasznosítja az eddigi szakirodalom eredményeit, plasztikusan rajzolja meg Melius figuráját, szigorú tudományossággal értékeli a művet.

Mégis, szemléletével nem minden esetben tudunk azonosulni. A *Herbárium európai kapcsolatairól* szólva például részletesen elemzi az antik szerzők hatását tanúsító sajtóságokat, majd tömören, de ugyancsak részletezve mutatja be a legjelentősebb 16. századi európai herbáriumokat. Ugyanakkor a bizonyítottan közvetlen forrásként használt Adam Lonicer (Lonicerus) *Kreuterbuch*ját épp csak megemlíti, mint népszerű munkát. A *Szerkezet és stílus* című fejezetben még egyszer utal Lonicerusra és a 94. lábjegyzetben Fialowski Lajos idevágó megállapításait is idézi, de a tanulmány szövegében Lonicerus mint forrás nem szerepel. Nem arról van tehát szó, hogy Szabó Attila nem tud a *Herbárium* és Lonicerus műve közötti kapcsolatáról, hanem — véleményünk szerint — egy olyan hibás koncepcióról, amely a *Herbárium* „eredetiségét” bizonyítandó, bizonyos hangsúly eltolásokkal a fogalmazásban és hivatkozásban egyszerűen elmos, lényegtelenné tüntet egy tudománytörténetileg bizonyított tényt. Nevezetesen azt, hogy Meliusnak bár nem kizárólagos, de legfőbb forrása éppen Lonicerus munkája volt. A

* Eddigi névhasználata szerint: ifj. Szabó T. Attila és Szabó T. E. Attila

Herbárium első fejezete címe is így hangzik: „Herbárium Az fáknek, füveknek nevekéről, természetekéről és hasznokról, Galenusból, Pliniusból és Adamus Lonicerusból szedettetek ki.” És ezt Fialowski Lajos 1884-ben, majd az ő nyomán Gombóc Endre bizonyították is, meghatározva pontosan az arányt, mellyel a két mű összefügg és sorrendben meghatározva a további forrásokat is. Nem tudunk egyetérteni Szabó Attilával abban sem, ahogyan Lonicerust értékeli — Sprengel 1807-ben! megjelent műve alapján. Mai tudománytörténeti szemléletünk árnyaltabb értékrendje szerint Lonicerus műve ha nem is úttörő, mindenesetre jeles gyakorlati munkának számít, amit egyébként számtalan kiadása — 1557 és 1783 között több mint 20 kiadást ért meg — is bizonyít. Ugyanígy Melius művének „eredetisége” is elsősorban abban rejlik — s ez nem kevés! —, hogy magyar nyelven írt, hogy forrásait szuverén módon és kritikával használta, és művét saját honi tapasztalataival is gazdagította. Eppen Szabó Attila idézi azt a néhány sort, amely bepillantást enged Melius alkotói módszerébe (35. old.) Hasonló módszerrel és szándékkal készülhetett a *Herbárium* is, a biblia-magyarázatok és fordításokat, valamint a füves könyvet ugyanaz az ember készítette! Melius tehát nem csupán a „népi növényismeret mélyen gyökerező hagyományát fejlesztette írásos emlékké”, hanem korának igazi tudósaként humanista szellemben, az európai szellemi áramlatoknak megfelelően egy olyan természettudományos művet alkotott, melynek középpontjában az ember áll.

Meliusról ma már érdemben nem beszélhetünk, ha nem ismerjük Botta István művét (*Melius Péter ifjúsága*, Bp. 1978). Szabó Attila ismeri és hasznosítja Botta alapvetően új megállapításait. „Botta István kutatásai — a Somogyi Péter—Melius Péter azonosság megállapítása — kulcsot adtak a Melius életmű eddig legértelmezhetlenebb részének, a *Herbárium* keletkezéstörténetének, helyesebben az indítékoknak a megközelítéséhez, a meghaladott feltételek közé sorolnak viszont számos eddigi találgatást” — írja Szabó Attila (23. old.), majd a 28. sz. jegyzetben azt mondja, hogy „Botta István megállapításait kiindulási alapként fogadtuk el”. Ezek után mégis megkísérlni összeegyeztetni a régebbi irodalom idevágó feltételezéseit Botta megállapításaival. Véleményünk szerint ez lehetetlen. Botta olyan szigorúan zárt rendszerű koncepciót tár elénk, melyet ha elfogadunk, a többit el kell vetnünk, vagy ha nem fogadunk el, akkor cáfolnunk kell. Ha elfogadjuk a Somogyi—Melius azonossá-

got és a sárvári tanulóvéket, akkor el kell fogadnunk a Botta-számítótá 1532-es születési évet is (nem maradhatunk a régebbi feltételezésnél, 1536-nál), hiszen akkor a történelem nem egyeztethető időben. E kérdésben is úgy érezzük, hogy egy régebbi, meggyökeresedett koncepció akadályozta meg Szabó Attilát abban, hogy Botta állításait konzekvensen építse be tanulmányába.

Összegezve tehát azt mondhatjuk, hogy bár az ismert tényanyagból Szabó Attila semmit ki nem hagy, s ezeket ökonomikus rendezettséggel tárja elénk, mégis, bizonyos előfeltevések — alig észrevehetően bár — de eltorzítják az általa megrajzolt Melius-portrét.

Árnyalatokat kifogásoló megjegyzéseink azonban csak a bevezető tanulmányra vonatkoznak. Mind a szövegkiadásban érvényesített szempontok, mind a magyarázó jegyzetek olyan tudományos felkészültséggel, alaposággal és következetességgel tárják fel a művet, hogy erről csak a legnagyobb elismerés hangján szólhatunk. Szabó Attila és munkatársai a művel kapcsolatos alapvető tudománytörténeti, elsősorban botanikatörténeti, kutatásokat is elvégezték. A további kutatók így mentesülnek a részletező feltárás fáradságos munkájától, csupán szakterületüknek megfelelően kell csoportosítaniuk, értelmezniük és értékelniük a tényeket.

Nagyszerű kiadványt tartunk hát kezünkben, újabb bizonyítékát a romániai magyar tudósok — nyelvészek és művelődéstörténészek — kiemelkedő értékű tevékenységének.

SZLATKY MÁRIA

Belifante, J. C. E.: Joods Historisch Museum—Jewish Historical Museum. Haarlem 1978. 96 l.

Pompás — zömmel színes — illusztrációkkal ellátott katalógust adott ki az amszterdami Zsidó Múzeum. Két kis tanulmány olvasható benne: a holland zsidók történetéről és a Zsidó Múzeumról. Az első zsidó Emanuel Rodrigues Vega volt, aki 1597. március 31-én amszterdami polgár lett. A deportálás megsemmisítette a zsidóság nagy részét. Ma 27 000 a számuk. A Zsidó Múzeum 1932-ben alakult. 1975-ben költözött jelenlegi épületébe.

A katalógusból folyóiratunkat a héber kéziratok érdekelhetik. Legrégibb darabja az az illusztrált Máchzor (nagyünnepi imádságos könyv), amelyet Cresbia b. Izsák ha-Nakdan (megh. 1250.) másolt Rouenben (39.). A Kol Nidré ima szövegénél van felülve a pergamen kódex.

Legutóbb N. Golb írt a másolóról, de ezt a munkáját nem ismerte (*History and Culture of the Jews of Rouen in the Middle Ages*. Tel Aviv 1976. 151–157.).

Két Eszter-tekercs is akad a XVII. ill. XVIII. századból, az utóbbi az Eszter-történetből merített tollrajzokkal (46–47.). Egy Haggáda is látható, József van Darmstadt munkája, amelyet Amsterdamban készített 1734-ben. Pergamen, színes illusztrációkkal (48.).

Viselet-történeti szempontból érdekes az a pergamen lap, amely egy XVII. századi zsidó foltozó vargát ábrázol.

Egy szép példányt láthatunk az Athias-Bibliából is, amelyet a névadó Amsterdamban nyomott 1667-ben Johannes Leusden számára.

A szépen kiállított kis kötet érdeklődést ébreszt az amszterdami Zsidó Múzeum iránt.

SCHIEBER SÁNDOR

Maly słownik pisarzy węgierskich (Magyar írók kislexikona). Warszawa, Wiedza Powszechna 1977. 158 l.

A budapesti Corvina és wrocławai Zakład Narodowy im. Ossolińskich közös kiadásában 1966-ban megjelent Klaniczay—Szauder—Szabolcsi-féle *Historia literatury węgierskiej*, valamint a *Maly słownik pisarzy świata* (Wiedza Powszechna 1972) s végül az Állami Tudományos Kiadó által megjelentetett nagyciklopédia (WEP) magyar címszavai után új forráshoz nyúlhatnak a magyar irodalom iránt érdeklődő lengyel szakemberek és olvasók. A 10 000 példányban megjelent Kislexikon komoly teljesítmény mind a négy munkatárs: Elżbieta Cygielska-Guttman, Jerzy Jakubiuk, Aleksander Korol és Andrzej Sieroszewski valamint a Wiedza Powszechna kiadó részéről. E lexikon tanulmányozása azért is érdekes, mert nemegyszer párhuzam kínálkozik a Prágában 1971-ben kiadott hasonló jellegű vállalkozással (*Slovník spisovatelů Maďarsko*, Odeon 1971. 386 l. és időrendi táblázatok), amelynek szerkesztője a prágai Károly Egyetem Magyar Tanszékének vezetője, Rákos Péter volt. És itt van az első megjegyzésünk, ha úgy tetszik kérdésünk: a lengyel lexikonnak a címlap szerint nem volt tudományos szerkesztője, és ebből következik egy egész csomó olyan kritikai megjegyzés, amelyet megfelelő szerkesztés esetén el lehetett volna kerülni.

A lengyel lexikon fő forrása a háromkötetes *Magyar Irodalmi Lexikon* volt, amely 1963–1965-ben jelent meg, tehát a kortárs irodalmat illetően már valamelyest

elavult. Örvendetes, hogy az egyes címszavak szerkesztői általában helyesen és gondosan kiegészítették az utolsó évtized legfontosabb adataival. A lexikon további erőnei közé tartozik, hogy a címszavakban szereplő információk többségükben megbízhatók, az egyes írók, költők lengyel vonatkozásaira való utalással igyekeztek a szerzők a magyar írókat, költőket közelebb hozni a lengyel érdeklődőhöz, közlik az egyes művek lengyel fordításait is, lehetővé téve az alaposabb ismerkedést irodalmunkkal.

További megjegyzéseim a lexikon szerkesztési szempontjaira (ezek elsősorban a kiadó szempontjai), a kiválasztott kb. 170 író-költő címszó elégtelenségére, az irodalmi művek pontatlan címfordításaira, egyes helynevek helytelen használatára, tárgyi tévedésekre, bántó sajtóhibákra, bizonyos aránytalanságokra, felesleges címszavakra, valamint a kiadói szövegek pontatlanságára vonatkoznak. Szeretném egyúttal jelezni azokat a javaslatokat is, amelyek megvalósítása esetén, a 2. kiadás csak nyerhetne.

Az irodalmi korszakokon belül levő aránytalanságok, hiányosságok a reneszánsz kor irodalmában abban nyilvánulnak meg, hogy pl. hiányzik a tudós humanista irodalom több fontos alakja, mint pl. Brodaries, aki a lengyel király megrendelésére írja meg a mohácsi csata történetét, vagy Oláh Miklós, akinek Attilája talán egyike a magyar irodalomból készült első lengyel fordításnak, a krakkói egyetlen tanítványa Komját Benedek és mások. Rövidebbre fogott címszavak esetén ott lenne a helyük.

Különösen a tudós humanista Oláh Miklós (1493–1568) távolléte fájlatlatható (szerepel a *Historia literatury węgierskiej*-ben: 24, 278., de az említett prágai magyar irodalmi lexikonban is: 263.). Oláh Miklós román származása elég volt Halina Mirsa—Lasotának, hogy felvegye a *Maly słownik Pisarzy Rumuńskich*-ba (Wiedza Powszechna 1975. 123–124.), román humanistának tartja Danuta Bieńkowska is (*Literatura rumuńska* (In:) Dzieje literatur europejskich, Warszawa, PWN 1977. 1090.). Természetesen tudunk arról, hogy mintegy 50 éve a román irodalomtudományt (Ioan Lupuş, Ştăfan Bezdechi, T. Racotă, Corneliu Albu, O. M. Dan, Maria Holban, Aurelian Sacerdoteanu, Al. Tonk) erősen foglalkoztatja Oláh Miklós alakja. Az idevágó magyar szakirodalom több mint százéves, számtalan szövegkiadás és monográfia előzte meg a román szakirodalmat. Nem vonva egy pillanatra sem kétségbe a tudós humanista főpap és kultúrpolitikus román származá-

sát, s jöllehet nem vagyunk e korszak szakembere, mégiscsak arra szeretnénk rámutatni, hogy humanistánk neve már magyaros alakot mutat, hogy iskolázását a magyar Nagyváradon (csak 1918 óta Oradea) végezte, hogy karrierje a magyar királyok szolgálatában állt, hogy két fő művével a Hungariával és az Attilával (1536–1537) buzdítni akarta honfitársait új tettekre bemutattva a régebbi magyar történelem nagyszerű képeit. A Hungariában a hunmagyar őstörténetről is szól, részletesen leírja Magyarországot, Attilájában a hun fejedelmet és harcosait ideálként állította honfitársai elé. Hunok és székelyek eszménnyé magasulnak tolla nyomán s mind ezt azért írja, hogy az anarchiába süllyedt osztályát a haza megmentésére sarkallja (Varjas Béla: O. M. (In:) *A magyar irodalom története 1600-ig*, Bp. 1964. 281–283.). Attiláját lengyelre Bazylík Cyprián fordította, 1574-ben jelent meg Krakókban (Vö. *Nowy Korbat Piśmienniczo Staropolskie* 2. köt. PIW 1964. 16–17), foglalkozott a fordítással Julian Krzyżanowski is a *Romans polski XVI w* (Lublin 1934) c. művében.

Minderről azért ilyen részletesen, hogy bizonyítsuk, Oláhnak helye lett volna a lengyelországi magyar irodalmi lexikonban . . .

A barokk korból hiányolom a kuruc költészetet (nem lényeges, hogy névtelen költészet ez, az emlékiratírók közül Bethlen Miklóst és II. Rákóczi Ferencet, Amade László költőt. A felvilágosodás korabeli irodalomból megemlítettem volna Rajnis Józsefet, a klasszikus versmérték egyik előfutárát, a szentimentalizmus jellegzetes alakját: Anyost, a fölvilágosult népies Földi Jánost, a klasszicista irodalom virágkorából a magyar – szerb Vitkovics Mihályt és az irodalombarát Kis Jánost. A reformkor első szakasza szinte elválaszthatatlan Széchenyi István működésétől, itt kellett volna szólni röviden Czuczor Gergelyről is. A negyvenes évek irodalmából nem maradhat ki a publicista Wesselényi Miklós, a modern, harcos sajtó megteremtője, a szónoknak is kiváló Kossuth Lajos, az 1848-as magyar forradalom és szabadságharc vezéralakja. Ma már tisztázott a jelentősége a Mickiewicz-fordító Kazinczy Gábornak, a prózaíró Vajda Péternek is. A radikális-demokratikus irányzat elméleti és politikai irodalmából nem hiányozhat Táncsics Mihály neve sem.

A magyar szabadságharc bukása utáni ún. nemzeti-polgárosult irodalom korszakából hiányolhatjuk a népies nemzeti irány képviselőit, a maguk korában igen népszerű költőket: Léway Józsefet, Szász Károlyt, a népies prózából Vas Gerebent,

továbbá Szigeti Józsefet, a népies boházatok szerzőjét (egyik darabját Lengyelországban is sikerrel játszották a múlt század utolsó évtizedeiben), valamint a korszak kritikusait: Salamon Ferencet és Greguss Ágostot, végül a már liberális nemesi irányhoz tartozó Csengery Antalt. A nemzeti polgárosult irodalom differenciálódásának első (1867–1877) és második szakaszában (kb. a század végéig) is vannak apró hiányosságok: itt lenne a helye Toldy István drámaírónak, Vértesi Arnold novellaírónak, a költők közül Dömötör Jánosnak, Ábrányi Emilnek és Darmay Viktornak végül az újromantikus dráma megalapítójának Rákosi Jenőnek. A századvégi líra megújítóinak számos képviselőjének preszimbolistáknak, a közélet költőinek, a nagyváros költőinek, a szocialista költészet első reprezentánsainak szintén helyet kellene találni a 2. kiadásban. Az utolsó századnegyed kritikáját Beöthy Zsolt, Péterfy Jenő, Riedl Frigyes képviselnék egy teljesebb kiadásban, valahogyan Horváth János is kimaradt a későbbiek folyamán.

Jóval szerencsésebben fest a XX. század magyar irodalma, itt a címszavak összeállítója elemében volt, bár olykor (Földes Jolán!?) túlzásokba is esett. A fentemlített hiányosságok egy része megoldható lett volna, ha a kevésbé jelentős költőket és írókat nem akarták volna a teljesség igényével bemutatni. A kisebbeknél pl. Ilosvai Selymes Péternél elég lett volna a Toldira szorítkozni, amelynek inspiráló hatása jelentékeny a későbbi irodalom szempontjából. A csehszlovákiai magyar irodalmi lexikon jó példa a józan mérlegelésre, ott nemegyszer 4–5 soros címszavak is vannak, de éppen ezért a kétszer nagyobb ív terjedelem mellett 893(!) címszóra futotta, azaz négy és félszer több címszavat tartalmaz.

Nem ismerem a kötet kiadójának szerkesztési elveit, de tetszett nekem a csehszlovák lexikonban a magyar irodalom történetét áttekinthető címszó, a magyar színház, a magyar irodalmi sajtó története, a magyar – csehszlovák irodalmi kapcsolatokról szóló cikk. Az ilyen típusú cikkeket a lengyel lexikonból hiányzanak. Az irodalmi díjakat is lehetett volna részletesebben ismertetni (Kossuth-díj, József Attila-díj stb.) Egy mondatban megemlékezhetek volna a lexikon szerzői a Magyar Mickiewicz Társaságról is, elvégre a kiadvány a lengyelek számára készült.

A lexikonban sajnos nem jutott hely a Magyarországgal szomszédos országok (ezekben mégiscsak kb. 3 millió magyar él) magyar nyelvű irodalmának. Egyetlen kivétel talán Páskándi Géza, aki már végleg átköltözött Magyarországra. De mit is

kezdjünk olyan méretű próza- és drámaíróval mint pl. az erdélyi Sütő András, akit és társait a *Dzieje literatur europejskich I.* kötete a következőképpen „prezentál”: A román irodalomhoz számítandók a Romániában élő szerzők magyarul, ill. németül írt művei. Többen közülük román állami díjat is kaptak. A helyszükére való tekintettel ebben a vázlatban nem ismertethetjük műveiket”. (Id. mű 1137.) A szomszédos országok magyar írói, költői kettős vonzás alatt élnek: nyelvi kultúrájuk, hagyományaik a magyar irodalomhoz kapcsolja őket, műveik tartalma viszont a romániai, csehszlovákiai és a jugoszláviai valóságot tükrözi. A lengyel lexikonban is helyet lehetett volna találni a legkiválóbb öt-hat alkotónak. A prágai magyar irodalmi lexikon fel is említi őket, hogy csak néhány példát idézzek: Balogh Edgár (60.), Kós Károly (189.), Sütő András (310.). Talán ebben az irányban kellene haladnia a lengyel lexikon második kiadásának is.

A következőkben nagyjából időrendben hívom fel a figyelmet néhány pntatlan-ságra. Kisfaludy Károly Draguignanban nem börtönben ült, hanem hadifogolyként tartózkodott ottan. Megemlítettem volna, hogy Toldy Ferenc *Handbuch der ungarischen Poesie*-je (1827–1828) bécsi recenzójának vilnai lengyel fordítása volt az első jelentősebb híradás Lengyelországban a magyar irodalomról. A Két szomszédvár esetében önkéntelenül is kínálkozott volna az összehasonlítás a Pan Tadeuszsal. A hontalan Vörösmartynak nem első lengyel tárgyú verse, jelent már meg 1833-ban is egy lengyel vonatkozású epigrammája. A fátyol titkai (1841) nem drámai mű, hanem vígjáték. Jókai *Egy magyar nábobja* (*Węgieński nabab*) és *Kárpáthy Zoltánja* (*Milionowy spadek*) nem általában a XIX. században játszódik, hanem a reformkorban. Jókainak valóban több regénye, novellája lengyel tárgyú (ezekről szakdolgozat is készült az egyetemen), de az említett *Egy hírhedt kalandor* (*Od Wisły do Gangesu*), valamint a *Szabadság a hó alatt* nem foglalkozik a magyar szabadságharcban résztvevő lengyelek sorsával, utóbbiban a dekabristák harcáról van szó. Gyulai Pál kritikus, későbbi egyetemi tanár említett regénye megjelent lengyelül is a *Bluszcz* c. hetilap mellékleteként könyv alakban is, a cím helyesen *Ostatni dziedzic starego domu* lenne. Hiányosnak látom az Ady-cikket is. Költészetének fővonulata, a magyarság sorskérdéseivel foglalkozó versek valamelyest háttérbe szorultak a Léda szerelmi versek mögött. Léda három alkalommal is szerepel a cikkben. Ugyanakkor a nem is olyan jelentéktelen istenes versek közül

csak egynek a címét kapjuk. Ady feleségéről Csinszkaról ugyan meg van említve, de a hozzá írt versek közül egy sem. Ady Lengyelországi iránti érdeklődésének a cikkben nyoma sincs, jóllehet ennek a kérdésnek már irodalma is van.

A két világháború közötti korszakból helyesen külön címszó foglalkozik a népi írókkal, de szellemi előfutárakról szó sincs (s. 128), a Szabó Dezsőről szóló cikk pótolja ezt a hiányt (133. l.) Tersánszky egyik legértékesebb kisregényének, a *Viszontlátásra, drágának* főhőse lengyel lány; a mű a háború emberi erkölcsöt rontó hatását ábrázolja. A két világháború közti korszak nagy költője Világos Attila nem szanatóriumban, hanem nővérei balatonszárszói panziójában ölt öngyilkosságot előtt. Kassák egyik legszebb verseinek, a *Mesterembereknek* a *Wyrobniczy* címe nem látszik megfelelőnek, hiányzik nagy önéletrajzi regénye az *Egy ember élete*, amelyet mind ez ideig legjobb prózai műveként tartanak számon. Pilinszky nem harcolt a nyugati fronton, a németek hureolták nyugatra, fogolytáborban volt.

A kiadói előszó utal a magyarokra, akiket évszázadok óta őszinte barátság szálai fűznek a lengyelekhez. Ebből persze az is következnek a címszavak szerzői számára, amit egyes szerzőknél meg is dicsérhettem, hogy a magyar irodalom lengyelbarátsága következetesen szerepel a lexikon címszavaiban. Sajnos ez nem mindig történt meg. Ady, Arany, Áprily, Barcsay Ábrahám, Erdélyi János, Kazinczy Ferenc, Tompa Mihály esetében ezek a lengyel olvasóhoz közelítő momentumok megemlítése — jóllehet számos idevágó feldolgozás áll már rendelkezésre — elmaradt.

A lexikon következő — persze a II. kiadásban javítható — hiányossága a magyar irodalmi művek címeinek pntatlan, a tartalomnak meg nem felelő, mechanikus fordítása. A lexikon munkatársainak rendelkezésre állhatott volna az előző feldolgozások olykor helyesebb címanyaga. Bessenyei *Természet világa* nem annyira *Swiatłosc natury*, mint inkább *Swiatl natury*. Csiky *Proletárok* c. darabja nem igazi proletárokról, hanem társadalmi élőködökről, ingyenélőkéről szól, újabban ilyen címet is adtak neki. Kosztolányi *Édes Annájának* lengyel címe jobban hangzik a II. kiadásban: *Grzech Ślodkiej Anny*. Lukács művének a különösségnek... az Oryginálnosc nem egészen adekvát fordítása. Móricz *Sárány* c. regényének lengyel címe szerencsésébb volt a lengyel nyelvű irodalomtörténetben (*Złoto w błocie* 166.), a *Szczere złoto* — a nagy magyar—lengyel szótár alapján — félrevezető, a mű (persze más történelmi viszonyok között!) Andrzejew-

ski *Hamu és gyémántjára* emlékeztet, az aranyból, a tehetséges Turi Daniból sár lesz, szenvedélye miatt elbukik. Rónay *Keresztútja* nem annyira *Rozdroże*, hanem inkább *Droga krzyżowa*. Sarkadi *Tiszántúli történetekjének* lengyel címe *Historie z Tiszántúlu* a lengyel olvasó számára érthetetlen magyar szót tartalmaz.

Néhány szerény megjegyzést szeretnék fűzni egyes városnevek használatához is. Helytelennek tartjuk egy magyar irodalomról szóló kiadványban a Bratislava helynevet Preszburg (Pozsny) helyett már a XVIII. század végétől 1918-ig. A mai szlovák fővároshoz számos magyar történelmi emlék fűződik. Pozsny a XVI. század 3–4. évtizedétől kezdve Magyarország fővárosa, a kormányzat és az országgyűlés székhelye 1848-ig, sokáig a magyar királyok koronázó városa. A név a latin Posoniumból származik, Magyarországnak Ausztriához való tartozása idején Presburg, lengyeles alakja Preszburg, régi szlovák hangzása Presperek (vö. M. S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, IV. köt. 470. Linde Magyarország fővárosaként mutatja be. Linde forrása a *Dykcjonariusz Geograficzny* 1782 II. köt. 313. A régi szlovák alakot a Prešpurokot, valamint a Požunť, ill. Pozsnyt emlegeti a két világháború közti korszak cseh lexikona is, Masarykův *Slovník Naučný*, Prága 1931. V. köt. 935, 937, 972.) Régi 19. századi lengyel térképekhez nem fértém hozzá, de egyes már a felszabadulás után készült lengyel térképeken pl. Wl. Semkowiec Európá a bécsi kongresszus után (Krakkó 1948) még Požon szerepel. J. Janczak *Európa 1848–1949* (Varsó 1963) Preszburg – Bratislava helynév olvasható. De ugyanazon térképtábla jobb oldalán levő Európa gazdasági térképe a XIX. század közepén címűben újra Požon látható. Véleményem szerint következtlenül és a történelmi-állami hovatarozást figyelmen kívül hagyva használja e városnevet az *Atlas historyczny swiata* (PPWK Varsó 1974) már 1800-tól kezdve (Uo. 101., 103., 106., 110., 112., 120. 121.). E térképek szerzői nem vették figyelembe Henryk Batowski utasításait (*Słownik nazw miejscowych Europy Środkowej i Wschodniej XIX i XX wieku*, PWN Varsó 1964. 8.) Különben maga Batowski írja, hogy a bécsi kormány a magyarokat és a szomszédait szembeállítandó túrta a nemzeti nyelvek használatát bizonyos mértékig (I. m. XIV. 1.).

Véleményem szerint külön kérdés: mikor keletkezett a Bratislava – Bratislava alak és külön kérdés az is mikor terjedt el, lett általános Lengyelországban. A múlt századi lengyel lexikonokban általában még nem szerepel. Hiányzik az *Encyklopedyja*

Powszechna (Varsó 1960) IV. kötetben, hiányzik az S. Orgelbrandt *Encyklopedia Powszechnaja*-ból (1898) a III. kötetből. Viszont ugyanennek a lexikonnak XII. kötetében (Varsó 1902. 307.) szerepel „Presburg (lac. Posonium, madz. Pozsony, slow. Preszburk)”. Ezekből a lexikonadatokból azt a következtetést vonhatnók le, hogy a Bratislava városnév a múlt században Lengyelországban nem lehetett elterjedt, tehát a XIX. századi használatával nagyon is csúján kellene bánni. Tudjuk, hogy a szlovákok szellemi öntudatra ébredésében az egyik központ szerepét játszotta, ezért érthető, hogy a lengyel szlavisták a voltaképpen csak 1918 óta hivatalos fővárosnevet már a XIX. századra vonatkoztatva is használják. De van rá példa, hogy századunk harminc éveiben is előfordul váltakozó használata. Így pl. Marian Gotkiewicz használta a Pozon v. Preszburg ill. Bratislava városnevet (*Słowacja i Słowacy*, pcd. red. WL. Semkowiec I. köt. Krakkó 1937. 80. l.) Még száz évvel előbb létezett egy Brzetislawia alak is. (J. Magnuszewski, Mickiewicz wsród Słowaków, Wrocław 1956.)

Úgy hiszem, hogy lengyel hungarológusoknak a magyar irodalomról, magyar történelemről szóló lengyel nyelvű munkáiban a Požon ill. Preszburg alakot kellene használni (zárójelben a Bratislava alakot az azonosítás kedvéért) egészen 1918-ig. E városnak a magyar államéletben betöltött fentebb érintett szerepe is ezt indokolja. Henryk Batowski földrajzi szótárában is ezt ajánlja 1918-ig (Batowski, *Slovník* . . . s. 8). Tehát Csokonai nem lehetett az 1790-es években Bratislavában de Kisfaludy Sándor sem a XVIII. század végén, ugyancsak Fáy András sem tanulhatott ottan a múlt század elején, hiszen ez a helynév akkor még nem is létezett. Ugyanúgy Kölcsey és Bajza is a pozsonyi országgyűlésre jártak, lengyelesen Požonban vagy Presburgban. Egy durva hasonlaltal Puskin sem járt Leningrádban hanem Péterváron. A lengyel hungarológusoknak illő történelmi kategóriákban gondolkodni és írni. Persze azt sem szabad kizárni, hogy a Wiedza Powszechna szerkesztősége óhajtott ennek a helységnévnek a nevét egyszerűsíteni az egész lexikonszövegen keresztül . . . Helyes pl. a Zrinyi-címszóban a Csáktornya (jelenleg Čakovec Jugoszláviában, vagy pedig Nagyszalonta (jelenleg Salonta Romániában) használata.

Néhány sajtóhiba is benne maradt a korrektúrában, a betűhibákat nem is említjük, de két évszám elírásra fel kell figyelünk. Nemes Nagy Ágnes *Kettős világban* c. verses kötetéért 1964-ben már nem kaphatott Baumgarten-díjat, ezt ugyanis utóljára

1946-ban osztották ki és akkor valóban kapott is. Orczy és Barcsay *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei* nem 1889-ben, hanem kerekén száz évvel előbb, 1789-ben jelent meg.

A címszavak hosszúságáról már tettünk említést, de adjunk néhány példát is. A lengyel lexikonban Kisfaludy Sándor 149 sort kapott, a csehszlovák lexikon jelentő-

ségének megfelelően 23 hosszabb sort szentel a Himfy szerelmei költőjének. Kuthy Lajos Varsóban 48 sorral, Prágában mindössze 15 sorral szerepel. Rákos Péter és kollektívájának takarékosága egy gazdagabb magyar irodalmi bemutatót tett lehetővé...

CSAPLÁROS ISTVÁN

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Műszaki szerkesztő: Marton Andor
A kézirat nyomdába érkezett: 1980. V. 23. — Terjedelem: 9,45 (A/5) ív
80.8439 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

MAGYAR NYELVŰ IRODALMI FOLYÓIRATOK
az Akadémiai Kiadó műhelyéből

IRODALOMTÖRTÉNET

Főszerkesztő: NAGY PÉTER

Tartalma: a magyar irodalom, ezen belül a XX. századi s a mai magyar irodalom problémái, folyamatai, eredményei
Megjelenik évente 1 kötet 4 füzetben · Évi előfizetési díj: 72,— Ft

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

Főszerkesztő: KLANICZAY TIBOR

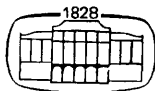
Tartalma: elvi, történeti, esztétikai jellegű tanulmányok a magyar irodalomtörténet köréből, eddig ismeretlen dokumentumok publikálása, magyar és külföldi irodalomtörténeti kiadványok bemutatása
Megjelenik évente 1 kötet 6 füzetben · Évi előfizetési díj: 90,— Ft

LITERATURA

Felelős szerkesztő: SÖTÉR ISTVÁN

Tartalma: az MTA Irodalomtudományi Intézetében folyó kutatási eredmények ismeretése, elsősorban a XX. századi magyar irodalommal összefüggő elméleti, esztétikai, műelemző írások
Megjelenik évente 4 füzetben · Évi előfizetési díj: 68,— Ft

A folyóiratok előfizethetők az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztályánál (1054 Budapest, Alkotmány utca 21.) és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1051 Budapest, József nádor tér 1.)

TARTALOM

<i>Borsa Gedeon</i> : Az első, aranyfestéssel készült nyomtatvány és annak magyar vonatkozásai	217
<i>Vásárhelyi Judit</i> : A győri Székese gyházi Könyvtár possessorai. — II. Az „erdélyi” gyűjtemény. — III. Győri könyvtulajdonosok	230
<i>Varga Sándor</i> : Petrik Géza Magyarország bibliográfiája 1712—1860. című munkájának kiadástörténete	264

KÖZLEMÉNYEK

<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Ismeretlen korvina-ösnyomtatvány Uppsalában	280
<i>Szabó András</i> : Teleki Pál (1677—1731) emlékkönyve.....	282
<i>T. Erdélyi Ilona</i> : „Rablókiadás”, szerzői jog és könyvtárusi morál 1847-ben.....	288
<i>Jegorov, Jevgenyij</i> : Szabó Ervin dedikált művei egy moszkvai könyvtárban.....	294

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Barcza József</i> : Melius utalásai egy elveszett könyvére (Várad, 1566.).....	296
<i>Szabó Géza—Szelestei N. László</i> : Töredékek Csáktornyai János műhelyéből (Debrecen, 1593.)	301
<i>Takács Béla</i> : Az ismeretlen 1699-es debreceni kalendárium	309

SZEMLE

<i>Mercurius Veridicus 1705—1710. Bev. és jegyz. Benda Kálmán. Ford. Kenéz Győző. Bp. 1979. Magyar Helikon, 141 l. (Hopp Lajos).....</i>	310
<i>Tonk Sándor</i> : Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest, 1979. Kriterion, 396 l. (<i>Körmeny Kinga</i>)	311
<i>Haiman György</i> : A Kner család és a magyar könyvművészet. Bp. 1979. Corvina. (<i>M. Varga Mária</i>)	313
<i>Melius Péter</i> : Herbárium. Bev., jegyz. Szabó Attila. Bukarest, 1979. Kriterion. (<i>Szlatky Mária</i>)	316
<i>Belifante, J. C. E.</i> : Joods Historisch Museum—Jewish Historical Museum. Haarlem, 1978. 96 l. (<i>Scheiber Sándor</i>)	317
<i>Mały słownik pisarzy węgierskich. Warszawa, 1977. 158 l. (Csapláros István).....</i>	318

Ára: 20 Ft

Előfizetés egy évre: 80 Ft

INDEX: 25 543

ISSN 0025—0171

SOMMAIRE

<i>Borsa, Gedeon</i> : Le premier imprimé fait avec de la couleur d'argent et ses rapports hongrois	217
<i>Vásárhelyi, Judit</i> : Les possesseurs de la Bibliothèque de la Cathédrale de Győr. II. Le recueil de Transylvanie. III. Les propriétaires de livres de Győr	230
<i>Varga, Sándor</i> : L'histoire de la publication de la „Bibliographie de la Hongrie 1712—1860” de Géza Petrik	264

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Mme Csapodi-Gárdonyi, Klára</i> : Un incunable-Corvina inconnu à Uppsala	280
<i>Szabó, András</i> : Le mémorial de Pál Teleki (1677—1731)	282
<i>T. Erdélyi, Ilona</i> : „Édition furtive”, droit d'auteur et morale de marchand-libraire en 1847 (Documents inconnus de l'histoire du II ^e volume des Chansons populaires et Mythes de János Erdélyi	288
<i>Egorov, Evguéni</i> : Quelques ouvrages dédiés d'Ervin Szabó dans une bibliothèque de Moscou	294

ANCIENS LIVRES HONGROIS

<i>Barcza, József</i> : Les allusions de Méliusz à l'un de ses livres perdus (Várad, 1566)	296
<i>Szabó, Géza—Szelestei N., László</i> : Quelques fragments de l'atelier de János Csáktornyai (Debrecen, 1598)	301
<i>Takács, Béla</i> : Le calendrier inconnu de Debrecen de l'année 1699	309

REVUE

Mercurius Veridicus (1705—1710.) Bp. 1979. (<i>Hopp, Lajos</i>)	310
Tonk, Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban (Étudiants transylvains aux universités de moyen-âge.) Bucarest, 1979. (<i>Körmendy, Kinga</i>)	311
Haiman, György: A Kner család és a magyar könyvművészet. (La famille Kner et l'art du livre hongrois.) Bp. 1979. (<i>M. Varga Mária</i>)	313
Melius, Péter: Herbárium. Bucarest, 1979. (<i>Szlatky, Mária</i>)	316
Belifante, J. C. E.: Joods Historisch Museum — Jewish Historical Museum. Haarlem, 1978. (<i>Scheiber, Sándor</i>)	317
Mały słownik pisarzy węgierskich. Warszawa, 1977. (<i>Csapláros, István</i>)	318